

Yon Etxaide, idazle bikain eta
adiskide minar en or oitzapenez

*

JUAN SAN MARTIN

*

Yon Etxaide Itharte eta biok elkar ezagutu genuenetik laster lagun minak egin ginen. Izan ere, anaiarteko gerrate haren ondotik urri ginen mendizaleak eta urriago euskaltzaleak. Euskaltzaleok, ginen lekuan ginela, gure buruak isilpean gorde beharra izaten genuen. Garai haietan, elkar hobeto ezagutu ahala adiskidetzen ginen. Donostiako *Amaiak-bat* mendizale taldearekin ibiltzen zen Yon. Hortik ezagutu genuen elkar berrogeitagarren urte ilun haietan. Puntu honetan ohar bat egin behar dut, bere izenaren grafiaz Yon erabiltzen dut, bere gogozkoa zena bete nahirik.

Izatez donostiar jatorra genuen Yon Etxaide Itharte. Gipuzkoako hiriburuan jaioa 1920. urteko martxoaren 20an. Bere bizitzan zehar euskarari eta euskaltzaletasunari eskaintza oparoa emango zion idazlea. Eta, Donostian bertan hila, 1998ko ekainaren 30ean.

Euskarazko liburu bila aritzen nintzelarik zein uste-kabea izan nuen mendi lagun nuen Yonek *Alos-torrea* (1950) kondairan oinarrituriko eleberria bere sinadurazko eskaintzaz igorri zidanean. Ez nekien zelan eskertu ere eta Donostiara joan nintzen batean, Kale Nagusian *Grupo de Puertos de Guipúzcoa*-n delineante lana egiten zuen bulegora joan nintzaion pertsonalki eskertzeko. Gero, eleberri hura, berriturik eman zuen 1981ean.

● Juan San Martin idazlea eta euskaltzaina da.

Orduz geroztik, elkar lagun minagoak bihurtu ginen. Eta aitortu beharra dut euskal kulturaz inori ezer zor badiot, lehen lehenik Yon Etxaideri zor diodala, zeren bere gomendioek gidatu baininduten gure literaturako autorerik hoberenak ezagutzera, aldi berean baita ere bultzatu ninduen gure historia eta izaerak hobeto ezagutzeko Azkue, Arturo Campi3n eta beste zenbaiten lanak irakurtzera. Beti esaten zidan: gure literatura ongi ezagutzeko, iparrerialdera begiratu beharra dagoela, han hemen baino lehenagotik idazle asko eta oso onak izan zirelako.

Euskaraz idazten noiz hasi zen galdetu nionean, esan zidan, gaztetxoa zela, bere lehen lana Till Eulenspiegel Erdi Aroko alemanaren abenturak euskaratu eta *La Cruz* astekarian argitaratzen hasi zenetik.

Yonen lana, ordea, urte ilun eta larri haietan iraultza bezalako iruditzen zitzaidan. Bera idazlea izateaz gainera, bere ogibidezko langela hartan klandestinoki euskara irakasten aritzen zelako. Sarri egiten genituen elkarrekin mendi ibilerak eta maiz etortzen zen bere ikasleak lagun zituela. Ikasleetariko bat zuen gero bere bizitzan emazte eta laguntzaile bikaina izango zuen Pilartxo Rekalde.

Mendian ibiltzaile bikaina zen, nekeak ongi benderatzen zituenetarikoa, eta 1952an elkarrekin ginen Pirinioetako gailurrik altuenetan, zortzi egunez Aneto eta inguruko beste zenbait gailurretara igoz. Donostiar eta eibartar talde txiki bat ginen eta, besteak beste, han lagun izan genuen Agustin Barrena donostiarraren gogoa zen Balaitus gailurrera heltzea, baina berak eskaladarik egiten ez zenez, Brecha Latour zeritzan labarrak izutzen zuen eta lagunduko ote nion eskatu zidan. Handik urtebetera han ginen Balaitusen. Baina Yon Etxaide bera ere ez zen atzean gelditu, gurekin batera gailurra hartu zuen. Ez bakarrik Balaitus, baizik Gran Facha, Punta Zarra eta Pico del Infierno ere bai. Horrek erakusten du norainoko mendizalea zen. Igerizalea ere bazen eta Piedrafitako ibilaldi haien ondoren Respumoso lakuko ur hotzetan ezbairik gabe sartzen zen buruz behera.

Gainera, Pirinioetako ibilera haietan, eguneroko ibilaldiaren ondotik, ilunabar aldera kanpinera itzultzen gi-

nenean ohiko euskal kantak kantatzen genituen elkarren artean eta Yonek horretarako zuen zaletasunaz ohartzenginen, gutako beste inork baino gehiago zekizkiela. Esan beharrik ere ez, zein egun alai bezain atseginak igarotzen genituen, Yonengandik beti zer ikasirik jasoz.

Bere euskaltzaletasunari eta euskal idazle bikaina izateari ikuspegi bat emateari deritzat gaur egin nezakeen ohorerik hoberena.

Purra! Purra! (1953) zeritzan ipuin barregarriz osaturiko liburu hura argitaratu zuenean nioen, bilduma horretakoak baino askozaz biziagoak zirela Plaentzia eta Eibarren kaleetan barra-barra kontatzen ziren umorezko ipuin eta gertaerak. Eta gure mendi ibileretan eibartarrok ahoz kontatzen genizkion. Nik, batzuetan idatziz igorri ere bai. Horren fruitua izan zen *Pernando plaentxiatarra* (1957). Bertako azken hiru gertakariak idatzi nizkion bezala eman zituen, euskara herrikoia ren lekukotzat. Geroago, gehigarri eta haurrentzako irakurgai eran, 1987-1989. urteetan sei aletan emango zuen *Purra! Purra!* gehiturik eta berritua.

Eibarren euskal gramatika ikasketan ari ginenok, lehenik Zabala-Aranaren metodoa erabili genuen, gero Bonifazio Ataunen hura, B. Arrigaraik hobekuntzaz berritutakoa. Yon Etxaidek ordea, *Umandi*-rena erabiltzen zuen, artean orri multikopiatu soiletan zena eta, bere gomen-dioz metodoa hobetzat, kopiak igorri zizkigunetik hori erabili zen gure artean ere. Baina, Gipuzkoako Diputazioak Urkixo Mintegia sortzean, arduradun izendatu zituzten artean Mitxelena eta Irigaray ere baziren. Orduan horien-gana jo genuen, Andoni Urrestarazu *Umandi*-ren *Gramática vasca* hura Mintegiaren babespean gure diruz argitara ematea proposatuz. Ontzat hartu zuten eta hala lortu ere 1955. urtean. Egia esan, isilpean alde aurretik ordaintzeko gertu ziren harpidedunak lortu genituen, lehenik eibartar euskaltzaleen artean eta gero kanpoan. Adibidez, Yon Etxaidek inprimatuaren sorta ederra hartu zuen bere lepora. Gasteizen asko zirenez metodo horrekin euskara ikasten ari zirenak, erosketa handia egin ziguten. Beraz, dirulaguntza erraz lortu genuen eta baita argitalpen hura laster agortu ere.

Urte hartan eskatu nion Yoni, Eibarko euskaltzale talde bati hitzaldiren bat emateko, euskal literaturari buruz. Jakina, mendian klandestinoki izan behar zuen, bestela ezin baitzen urte haietan. 1955. urteko udaberrian zela uste dut, gure eskari hura bete zuena. Elgetako Egotxeaga pagadipean, bere gogozko autorerik hoberenen bizitza eta lanen berriak emanez. Horretarako, Egoarbitza gailurrean eta beste zenbait muinotan jarri genituen zaintzaileak, badaezpada, goardia zibil edo beste inor zalantzarri izan zitekeenik hurbilduko balitz aditzera eman ziezaguten.

Hala ziren denborak. Gerora, hitzaldi hartarako presatu zuen material hura zerbait gehiturik aurkeztu zuen Euskaltzaindiak 1956an antolatu zuen sariketara eta irabazle irten zen. Hara hemen idazleak nortzuk ziren: Añibarro, Astarloa, Axular, Elizanburu, Etxahun, Joanes Etxeberri Sarakoa, Etxepare, Iparragirre, Iturriaga, Iztueta, Aita Larramendi, Leizarraga, Mendiburu, Mogel, Oihenarte eta Zabala. Eta «Kuliska Sorta»-n argitara emango zuen liburua, *Amasei seme Euskalerriko* (1958) zeritzana, Mitxelaren «Hitz-bi» zeritzan hitzaurrearekin. 1990ean gehigarri euskara batuan berrargitaratua. Lehen argitalpenaren izenburuari egin zitzaizkion kritikak ez zituen onartzen eta hitzaurre gisa hainbat argitasun eskaintzen ditu, bigarren argitalpen honetan, literaturako agiri ugariak eskainiz.

Yon Etxaide gizon zuzen bezain zorrotza zen, bere lanekin ere beti zalantza eta kezkatu agertzen zen. Hori erakusten zigun bere eleberrien berrargitalpenetan. Zeren denei egin zizkien, berrikuspegiz, gehigarriak eta hobekuntzak. *Amasei seme Euskalerriko*-ren bigarren agerraldi horri egin zion hitzaurre gisako hartan, berberak hitzez hitz zioen honako hau:

Gogoan izan, nire ezin asean, Amaiur lau aldiz izkribatua izan dela, Joanak Joan hiru aldiz. Halaber Begia begi truk eta Pedro Mari, eta beste denak bi aldiz orain artean. Hain zaila baita niretzat obra bat ongi konposatzea! Baina beti norma bat izan dut ene baitan, nahiz zenbait adiskide ez nirekin bat etorri: hobe da gutxi eta ongi eta ez asko eta gaizki edo erdipurdi. Eta lan batekin oztopo

gaiztorik egiten badut, bide txarra aukeratu dudalako edo lana bukatuz gero gauza onik ez dagoela ohartzen baldin banaiz, puskatu beldurrik gabe. Orain artean ez dut damurik izan honela jokatuta.

Aipagarrientzat joko nuke eleberrigintzan goi mailara eramán zuen lana, *Joanak Joan* (1955), Piarres Topet Etxahun barkoxtar koblakariari buruz egin zuena. Gainera, hura izan zen Euskaltzaindiaren eleberri lehiaketan lehen saria jaso zuena. Gero, euskaldun irakurleen artean berebiziko harrera ona erakutsi zigun eleberri hark, eta 1980, 1986 eta 1992. urteetan berrargitaraldiak izan zituen. Bere berrargitaraldi guziak bezala, pasarteetako xehetasunen hobekuntzaz kezkatu, lana zabalduz eta hobetuz emanak dira.

Hurrengo lana Pio Barojaren *Las inquietudes de Shanti Andía* eleberriaren itzulpena izan zen, *Itxasoa laino dago* (1959) izenburupean. Lan hura berritu zuen gero bi liburukitan argitaratzeko, baina oraingoan *Xanti Andia*ren *kekak* (1984) izenburuz.

Esan beharra dut, ordurako bere beste idazlan laburragoak aldizkari askotan argitaratzen zituela. Nik dakidanez, gehienetan honako izenordeak erabiliz: *Karranka*, *Zelai*, *Aldapeko*, *Uarrain*, *Igeldo*, *Etxaitar* eta *Etxaithar*. Horretatik nonbait, harreman zabalak zituen euskal kulturagintzan ari zirenekin, eta beti guziei laguntza emanez. Zer esanik ere ez Jon Mirande, Jokin Zaitegi, Isidoro Fagoaga eta beste zenbaitekin zituela harreman hertsia. Adibidez, 1962ko urtarrilaren 26ko Euskaltzaindiko Batzar agirian irakur daiteke honako hau: «Rudolf De Rijk jaunari Azkue-ren *Particularidades del Dialecto Roncalés* eta *Aezkera* bialdu jakozan Jon Etxaide jaunaren eskabidez eta eskerrak emoten dituz euskeraz oso ondo idatzitako karta batean».

Bere idazlan laburrok gogoan izateko, aipaturiko izenordeekin idatzitako artikulu, ipui, itzulpen, saio, bertso eta abarrak honako aldizkarietan agertu ziren, besteak beste: *La Cruz*, *Gemika*, *Euzko-gogoa*, *Egan*, *Jakin*, *Gure Herria*, *Karmel*, *Olerti*, *Euskera*, *Zeruko Argia*, *El Diario Vasco*, *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* eta abar.

Euzko-gogoa eta *Gemika* aldizkariekin zituen harremanengatik, Miarritze eta Donibane-Lohizunera maiz joaten zen. Behin, harpidedunentzat zekartzan *Gemika*-ren sei ale mugan atzeman zizkiotelako, zenbaki adina kartzela eman zioten, sei hilabete Martuteneko presondegian. Harpidedunetariko bat ni neu nintzen, baina Etxaidek, zigorra leporatuz, ez zuen eman harpidedunetariko inoren izenik.

Beste honako oroitza hau ere badut, 1962ko azaroaren 30ean, Dassance jaunak Euskaltzaindiko batzarraren burorde eginik, Inazio Maria Etxaideren hilberria ematean, aipatu zuen haren hutsunea betetzeko bere seme Yon Etxaideri aulkia eskaini behar zitzaiola. Baina Yonek uko egin zion, idazkari zen Mitxelenak 1963ko urtarrilaren 25eko batzar agirian jasorik datorrenaren arabera: «Eleuke euskaltzain izan gura. Bera baiño leenago egokiagoa bada-goela diño». Eta Irigaray jaunak berekin hitz egitea erabaki zen orduan. Baina ezin lorturik etsi zuten.

Handik laster, 1964an, Sebero Altubereren heriotza gertatu zen eta hutsunea betetzeko, euskaltzain osotarako proposatu ninduten. Batzar agiriak biltzen zituen *Euskera* argitaratzeko txanpenez urri genbiltzalako atzerapen handiak zituen eta oraindik ez nuen arestian aipatu dudan ukapenaren berririk. Mitxelenak deitu ninduen proposamena ontzan har nezan eta nik erantzun nion, Yon Etxaidek merezimendu hoberik bazuela eta haren alde egin zezatela. Orduan aditzera eman zidan Yonen ukapenaz. Eta nik berehala deitu nion Yoni, baina alferrik, ezezkoan zegoen, lehen ere ukapenarekin batean berak eman ziela nire izena eta nik har nezan bultzarazi ninduen. Esanez, bere iritziz, jendaurreko ekintzetarako berak baino dohain hobeak nituela, izakera irekiagoa euskararen arloan eta beharrezko lanak hobeto egin nitzakeela. Tamalez amor eman beharra izan nuen.

Baina noan berriz bere idazlanen adierazpenera, askok ez baitakite Yonek burutu duen lan handi bezain bikainari buruzkorik eta, azken batean, gizona bere obratik ezagutzen baita. Aipatutakoekin bateratsu, lau drama aipagarri idatzi zituen: *Amayur!* (*Euzko-gogoa*, 1951), gero,

hiru ekitaldiko antzerki hau, bi agerraldi hobetutan, liburu bezala argitaratua izan da 1978 eta 1983. urteetan. Iturrinoren bertsoetan oinarriturik *Markesaren alaba* (Egan, 1958), gerora, 1982an liburu batean berrargitaratua. Eta bestea, *Begia begi truk* (Egan, 1962), baina hau ere liburu bezala berrargitaratu zuen 1978 eta 1984an. Arturo Camiónen kontakizunean oinarrituriko *Pedro Mari* (1981) antzerkiratutako tragedia, eta abar.

Jose Artetxe zenaren *Caminando* euskaratu zuen, Egan aldizkarian zatika argitaratzeko, *Bidez-bide* (1952-1954) izenpean. Baita Yvar Lissner-en *Ainsi vivaient nos ancetres*, hau ere Egan-en *Egipto'ko gizalantze miresgarriaz idatzia* (1961) izenpean.

Historia gaiez eleberri luzeago bat eman nahirik, oinaztar-ganboatar borroketan oinarritu zen *Gorrotoa lege* (1964) deritzana burutzeko. Eleberri hau ere, hil baino lehentxeago, berrargitaratua izan da 1998. urtean.

Etxahun Zuberoako koblakariaren bertsoak hunkigarri zitzaizkion eta mugaz hemendik zabalkundea izan zezaten, *Etxahun'en bertsoak gipuzkeraz* (1969) publikatu zuen, Jon Miranderen lankidetzaz. Gainera, hori aski ez zitzaizkion, *Etxahunen bertsoak*, egileak bere garaian eman bezala eta gaztekeraz zein euskara batuan jarriak publikatu zituen *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*-en 1972-1989. urteetan.

Tartean, liburu berezi batean, Isidoro Fagoagak gaztekeraz burutu zuen *Domingo Garat. El defensor del Biltzar* (1951) biografia bikain hura, euskaraturik *Domiku Garat. Biltzarraren defendatzaile* (1979) agertu zuen.

Yonek bere etsipenezko uneak lanez gainditzen zituen eta lehengo jarraipenez zetorren *Eneko Agerroa* (1981) eleberri historikoa. Hain gogoko zituen Zuberoa eta Baxenabarre artean, Behorlegiko larradi inguruetan kokatzen den gaia du eta hain maite zituen Agosti Xaho eta JohaÑe Miranderi eskainia da. Eleberri hau ere bigarren izkribaldi hobetuan eman zuen 1991. urtean.

Baina, nire ustez, hain hunkigarri zitzaizkion Etxahun Barkoxekoaren bertso haiek ez zioten laguntzen bere izate etsipenduaren egoerari, bai ordea etsipena area-

gotu. 1987ko irailaren 24an Joseba Etxarri kazetariari *Eguna*-rako egin zion elkarrizketan agertu zizkion iritzien artean zioen: «Ezaguera nuen ordutik ez nuen bizia maite» (ikus 1998ko uztailaren 1eko *Egunkaria*, 23. or.). Esaldi hori niri ere behin baino gehiagotan agertu zidan. Eta nire aldetik erantzuten nion, gizarte hobeto bati begira euskaltzalerik gehienok genituela horrelako etsipenak, baina gizarte hobekuntzaz hainbesteko eginbeharren aurrean, bizitzaren arazoak, ekintzari lotuz gainditu beharrekoak zirela.

Bere etsipenezko jaitsaldiak ezagunak nituen, lagun du nahirik, behin baino gehiagotan mintzatu nintzaion eta baita berak erantzun ere, esanez: «Eta zuk, federeko zalantzak izanik, mundu honetan bizitzeko gogo duzu?». Nire erantzuna: Zergatik ez? Pertsonak bere naturarekiko du bizitzari atxikirik irautea eta iraupenerako beharrezko idealei oratuz aurrera joatea edo gogozko gaiekin murgilduz eta zerbait landuz bideratzea; zuk zerorrek euskalgintzan ari zarenean aurkitu beharko zenuke bizinahia gogoaren askapena, nioen, gure belaunaldian jasan beharreko zitzaiguna lasaiago har zezan.

Baina, behin, Etxahunen lan horiek *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* aldizkarian burutzen ari zen garaian, etorri zitzaidan Martzelu Esnal elkarrekin adiskide mina laguntza eske, Yon behean jota ikusten zuela, eta inoiz esaten ziola nire itxaropena bekaizten zuela. Bere fede tinko bezain zintzoa ezaguturik, Patxi Altuna euskaltzainkidea lagun harturik jo genuen Karlos Goena sikiatrarangana eta harekiko harremanetan jartzeak bideratu zuen ezbeharren batetik aldeaz seneratzea.

Bere abertzaletasuna, sorreraz, Aitzolen idazlanetatik zuzpertia zen. Baina ez zen talde hertsia batean mugatzeko gizona. Gainera, demokraziarantz abiatu ginen neurri berean, behar bada abertzale askoren gure hizkuntzagana huts nabarmena ikusiz, lehengo bidetik, euskararen eta euskalgintza soilean mugatzen zuen bere ekintza guzia. Jakina da ideiatan ez zetorrela bat bere aitarekin, baina ez ordea bere aita maite ez zuelako. Yonengan aitaren euskaltzaletasunak eragin handia izan zuen eta eskergarri zi-

tzaion. Alderantziz, aita ere oso maite zuen bere Yon, behin baino gehiagotan hala agertu zidanez. Bestalde, aitarenganako maitasuna argi utzi zuen, ondotik aipatuko dudanaren arabera. I.M. Etxaide Lizasoain, 1952tik 1962ra artean euskaltzainburu izan genuenaren mendeurrena ospatzean, Yonek bere aita zenaren oroitzapenezko bio-bibliografia txostena irakurri zigun: «Inazio Maria Etxaide Lizasoainen bizitza eta lanak» zeritzana. Ondotik, bere arreba Ana Mari urgazleak, beste laburrago bat aita-ren oroitzapenez (ikus *Euskera*, XXX, 1985, 345-374. or.). Horrez gainera, «Gure aita» *Egan* (1962) aldizkarian.

Gero, *Etxaide jauna* (1986) deritzan liburu mardula argitaratu zigun, bere lehen partean Euskaltzaindian aurkeztu zigun txostenaz baliatuz, zabalago eta zehatzago landurik, noski. Baina liburu honek gehigarriko beste arlo batzuk ere baditu, aita-ren pentsakeraz gainera, bere lanetarik asko erakusgarri hor biltzen dituen zergero.

Azken urteotan, Yon Etxaidek, 1957tik Euskaltzaindiko urgazle zena, 1991.ean euskaltzain ohorezko izendatua izateaz gain, beste zenbait ohore ongi mereziak izan ditu. Adibidez, zituen merezimenduengatik, EIZIE (Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarte) delakoak eta Euskal Idazleen Elkarteak ohorezko bazkide izendatu zuten.

Barnekoia zen, ez zitzaion gogoko jendaurrean agertzerik, baina lagunekin oso maitakorra eta zintzoa zen. Guk, hain hurbiletik ezagutu dugunok, bera ere benetan maitatzen genuen. Zuberoa eta zuberotarrak hain gogoko zituen zergero, azken urte hauetan Txomin Peillen euskaltzainkide eta adiskideak maiz uzten zion Santa-Graziko etxea, Pilartxo emaztearekin udaran oporrak han igarotzeko. Zer esanik ere ez, etsipenezko jaitsaldi haietatik irteteko, bere emazte Pilartxok asko laguntzen ziola.

Historiazalea zen eta horretaz asko irakurria, ikerketarako dohain onak agerrarazten ditu bere lanetan, egin zituen eleberri batzuek ere argi erakusten digutenez. Arturo Campiónen lanak gogoko zituen eta maiz aipatzen zuen 1200. urtean Euskal Herriaren zatiketa etorri zenez, geroztik ez dugula izan bakerik.

YON ETXAIDE, IDAZLE BIKAIN ETA ADISKIDE MINAREN OROITZAPENEA
• JUAN SAN MARTIN •

Gure mundu honetan bakezko lasaitasunik aurkitu ez zuen adiskide honek, bere fede zintzoaren laguntzaz, beste mundurik baldin bada, hemen aurkitu ez zuena han izan dezala opa diot. (G. B.). ♣